

Makalenin Geliş Tarihi: 5 Ağustos 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 28 Aralık 2020

**BRIAND-KELLOGG PAKTI ETRAFINDA
DÜNYADA BARIŞI TESİS ETME ÇABALARI VE TÜRKİYE
PEACEBUILDING EFFORTS WITH BRIAND-KELLOGG PACT AND TURKEY**

*Erdem Karaca**

Öz

Uzun zamandan beridir dış politika aracı olarak devletlerin başvurduğu güç kullanma yetkisi/keyfiyeti, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası sistemi tehdit eder bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu durum, kuvvete başvurma olgusunun zayıflatılması için devletler arası teşkilatlanmalar aracılığıyla genel bir iradenin varlığını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, 1919 yılında kurulan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), konuyu gündemine alarak, saldırgan bir devlete karşı ortak yaptırımlar belirlenmiştir. Bir süre sonra Fransa ve ABD dışişleri bakanlarının girişimleri sonucunda imzalanan Briand-Kellogg Paktı (1928) ile de, savunma haricinde her türlü savaş hali yasaklanmış, hor görülmüştür. Briand-Kellogg Paktı'na 1928 yılı bitmeden Sovyet Rusya dâhil 46 devlet iştirak etmiştir. Aynı yıl içerisinde, "Pakta katılmanın Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun düştüğü" yönündeki irade sonucunda Türkiye de imzacılar arasında yer almıştır. Ancak ilerleyen dönemde, Milletler Cemiyeti'nin etkisizliği, Japonya, Almaya ve İtalya'nın yayılmacı tutumları gerçekleştirilmek istenen barış çabalarını kâğıt üzerinde bırakmaya başlamıştır. Söz konusu gelişmeler, arşiv kaynakları, resmi yayınlar, telif-tetkik eserler, ulusal ve yabancı basın incelenerek anlaşılmaya/anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Briand-Kellogg Paktı, ABD, Fransa, Türkiye, 1928.*

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE; ORCID: 0000-0003-3075-3989

Abstract

The power/arbitrary power that the states have employed as a means of foreign policy instrument has reached a level that threatens the international system with the First World War. This situation makes the existence of a general will through the interstate organizations a current issue in order to weaken the phenomena of using force. In this context, the League of Nations, which was founded in 1919, brought the issue to the agenda and identified common sanctions against an aggressive state. The Briand-Kellogg Pact (1928), which was signed as a result of the efforts of the French and US foreign ministers after a while, banned all kinds of wars except for the defence. Before the end of 1928, 46 states, including Soviet Russia, participated in the Briand-Kellogg Pact. In the same year, Turkey was among the signatories as a result of the will which claims that "Turkey's joining the Pact corresponds to the national interests" However, the ineffectiveness of the League of Nations and the expansionist attitudes of Japan, Germany and Italy began to leave the peace efforts on paper. In this study, these developments, archive sources, official publications, copyrighted and critical works, the national and foreign press have been examined and analysed.

Keywords: *Briand-Kellogg Pact, US, France, Turkey, 1928.*

Giriş

19. yüzyıla kadar dönemin büyük devletleri tarafından belirlenen asker kullanma ve kuvvete başvurma olgusu; egemenliğin gereğinden dolayı oluşmuş bir hak, bir zorunluluk halini almıştır. Bu durumu kullanan devletler, birbirlerine karşı güç dengesi oluşturmak için sık sık askeri müdahalelere başvurmuşlardır. 19. yüzyıl boyunca yaşanan bu düzen bozucu davranışlar, devletler arası çeşitli uyuşmazlıkları ve menfaat çatışmalarını beraberinde getirmiştir. 20. yüzyıl başlarına kadar devletlerin başvurabileceği meşru bir dış politika aracı olan güç kullanma yetkisi, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sistemi tehdit eder hale gelen bir olgu olmuştur. Bu nedenle, kuvvete başvurma olgusunun zayıflatılması mevzuu, devletler arası teşkilatlanmalar aracılığıyla genel bir iradenin varlığına dayandırılma zorunluluğunu gündeme getirmiştir.¹

"Hükümet insanlar için tesis edilmiştir. İnsanlar hükümet için yaratılmamıştır." Bu bağlamda Hükümetin başlıca vazifesi; *"insanı korumak ve bireye yardımcı olmak"* şeklinde de ele alınır olmuştur. Oysa yönetimlerin, insanları askeri hizmete alıp, bu hizmeti diğer memleketteki insanların imhasına veya onların özgürlüklerini kısıtlamaya yönelik kullanması, bahsi geçen kuralın ihlaline sebebiyet vermekteydi. Bu nedendir ki, askeri fedakârlığın; insanlık için özgür bir ortama, gelişme ve ilerleme konularına/hususlarına bağlamanın daha doğru olacağı fikri savunulmaya başlanmıştır.²

¹ Levent Ersin Orallı, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", *TESAM Akademi Dergisi*, S. 1, Bursa, 2014, s. 104-105.; "Kuvvet kullanma denildiği zaman, savaş gibi en geniş çaplı ve yoğun olan kuvvet kullanma yollarından, abluka, ambargo, bombardıman gibi sınırlı zararlar karşılık yollarına; geniş çaplı ya da sınırlı da olabilen değişik nedenlerle karışma yollarından kuvvete başvurma yasağının hukuka uygun bir istisnasını oluşturan meşru savunma durumlarına kadar tüm yollar anlaşılmaktadır." Bkz. Fatih Tosun, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2009, s. 90.

² Albert Einstein'ın yaklaşımı. Bkz. *BCA*, 030.10.228.532.9, 02.02.1932, s. 2.

Oysa insanoğlu, tarih sahnesine çıktığı günden bu yana uluslararası problemlerin çözüme kavuşturulması noktasında savaşmayı bir yöntem olarak tercih etmiştir. Zaman içerisinde, savaşların meydana getirmiş olduğu zararlar ve bu duruma karşı gelişen uluslararası hukuk kuralları, çözüm yöntemlerinde savaşın tek yol olmadığının anlaşılmasını sağlamış ve bunun sonucunda, meydana gelen meseleler karşısında savaşmak yerine diplomatik yöntemler kendini göstermeye başlamıştır. Böylece diplomasi, bir süre sonra ulusal bir güç halini almıştır. Ne var ki, alınan önlemlere rağmen savaşa başvurma/kuvvet kullanma yöntemi Birleşmiş Milletler (BM) teşkilatının kuruluşuna dek yasaklanamamıştır.³

Silahlı güce başvurma mevzuuyla ilgili olarak, 1899 ve 1907 yıllarında gerçekleştirilen Haag konferanslarında, savaşın hukuki boyutları belirlenmeye çalışılmış, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden sonra da “savaş kavramı” milletler hukukundan tamamen çıkarılmaya çalışılmıştır.⁴

Büyük Savaş'ın bitişini sağlayan ateşkes antlaşmalarının yapılmasından sonra “savaşın galiplerine”, yeni dünya düzenini ortaya koymak ve bunu arzuladıkları gibi şekillendirme görevi düşmüştür. Ancak, daha silahların sesi susmadan, farklı ülkelerden ve etnik gruplardan çeşitli talepler yükselmeye başlamıştır. Bu noktada, altı ay (Ocak-Haziran 1919) boyunca görüşmeler yapıldığı Paris şehri; dünyanın hem hükümet merkezi, hem temyiz mahkemesi, hem de parlamentosu olmuştur. Şehirde gerçekleşen Barış Konferansı ise, hem tüm korkuların ve umutların odak noktası, hem de savaş sonrası çıkan tüm seslerin kavşak noktası haline gelmiştir.⁵

Yeni Barış Düzeni Kurma Girişimleri

Birinci Dünya Savaşı süresince silah altına alınan Fransızların %10'u, Almanların %9,8'i, İtalyanların %9,5'i ve İngilizlerin %5'i hayatını kaybetmiştir.⁶ Kayıpların büyüklüğüne

³ Suat Dönmez, “Kuvvet Kullanma Kapsamında Ön Alıcı ve Önleyici Saldırı Kavramları”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 3, Tekirdağ, 2017, s. 8.

⁴ 1919 yılında kurulmuş olan Cemiyet-i Akvam'da (Milletler Cemiyeti), saldırgan bir devlete yönelik ortak yaptırımlar belirlenmiş, 1928 yılında imzalanan Briand-Kellogg Paketi ile de, savunma dışındaki her türlü savaş şekli yasaklanmış, hor görülmüştür. Bkz. Ali Servet Öncü, Oğuzhan Ekinci, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman-Rus Paketi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, S. 2 (182), Ankara, 2014, s. 242-243.

⁵ Paris sürecinde ortaya çıkan talepler çoğunlukla birbirleriyle çelişen ve tarafların tümünü birden tatmin etmenin imkânsızlığını gösterir mahiyetteydi. Margaret Macmillan'ın “Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay” başlıklı eserinde büyük bir ustalıkla tasvir ettiği gibi; “barış konferansının düzenlendiği Paris şehri adeta 1919 yılında dünyanın başkenti gibidir.”. “Dört Büyükler” olarak adlandırılan İngiltere (Başbakan David Lloyd George), Fransa (Başbakan Georges Clemenceau), İtalya (Başbakan Vittorio Emanuele Orlando) ve ABD (Başkan Woodrow Wilson) liderlerinin etkileri görüşmelerin/toplantıların başından sonuna kadar ağırlığını ve etkisini korumuştur. Yanı sıra, görüşmeler Avrupa dışına çıkarak Uzak Doğu, Afrika veya Orta Doğu gibi alanlara kaydıığında, tarafların farklılaşması gerekirken, yine de son söz söyleme yetkisi bu dört devletle sınırlı kalmıştır. Bkz. Ali Erhan Ertan, Tefik Orçun Özgün, “I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 3, Ankara, 2016, s. 553-555.

⁶ Metin Aydoğan, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, C. I, 4. Basım, Kum Saati Yay., İstanbul, 2002, s. 166.; ABD, 50.000 kadar askerini kaybederken, 1.4 milyon askerini kaybeden Fransa en büyük kaybı veren ülke olmuştur. Almanya, ABD'nin de desteğiyle savaştaki üstünlüğünü kaybedince gizli tüm antlaşmaları ifşa etmiştir. Tam bir güvensizlik ortamı oluşmuştur. Bu fırsatı değerlendiren ABD hem liderlik vasfını hem de

bakıldığında, silahların azaltılması gerektiği halde, büyük devletler, yakında yeni bir savaşın çıkma olasılığını düşünerek silahlanmaya daha da hız vermişlerdir. Diğer taraftan, Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup devletlerde işsizlik had safhaya ulaşmıştır. Ortaya çıkan siyasi ve ekonomik olaylar ise yeni bir savaşın kapıda olduğu izlenimini uyandırmıştır. Bütün bu gelişmeler, 'savaşın büyük devletlerin girişimleriyle önlenebileceği' tezini ortaya çıkarmıştır.⁷

"Dört Büyükler", öncelikle, kararlı bir biçimde galip gelen devletlerin taleplerini ve endişelerini dile getirmişlerdir. Savaş sonrası, Almanya'nın/Almanların hamlelerinin ve geleceği/ileriye dönük gizli niyetlerinin olabildiğince önüne geçmek için çaba sarf etmişlerdir.⁸ Böylece, kapsamı ve içeriği ne kadar tartışmalı da olsa, savaşın yol açtığı büyük kayıplar barış çabalarını hızlandırmış, uluslararası iş birliğini ilerleterek barış ve güvenliği muhafaza etme eğilimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla ilk olarak Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Milletler Cemiyeti Misakı çerçevesinde Cemiyetin genel amacı; uluslararası barış ve güvenliği muhafaza etmek ve uluslararası işbirliğini ilerletmek şeklinde belirlenmiştir. Daha özel olarak Misak, devletlere uyuşmazlıkları sulh yoluyla çözme ve bu yollar tüketilinceye kadar savaşa başvurmama konusunda yükümlülükler getirmiştir. Geliştirilen sistemde, kuvvet kullanmaya ilişkin diğer bir önemli nokta ise, tecavüz savaşlarının yasaklanmış olmasıydı. Misakın 10. Maddesine göre; üye devletler birbirlerinin ülke bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına saygı göstermek ve hukuken onu garanti etmek zorundaydı. Böylece o dönemde, pratikte askeri yöntemlerle ülke kazanımının/ele geçirmenin artık hukuken kabul edilmemesi sağlanmıştır. Milletler Cemiyeti sisteminin eksiklerini kapatmak üzere Cenevre Protokolü (1924), Locarno Antlaşması ve Ren Misakı (1925) gibi düzenlemeler, ya onaylanmadıklarından ya da sadece bir bölgenin güvenliğini esas aldıklarından evrensel anlamda kuvvet kullanımının sınırlanmasında etkisiz kalmıştır.⁹

Savaşta ağır fatura ödeyen Fransa, korunma amaçlı ve Almanya tehdidine karşı sınır güvenliğini güvence altına almak maksadıyla¹⁰, 1920'lerin başında yeni bir barış düzeninin

dünya hâkimiyeti olma arzusuna oldukça yaklaşmıştır. ABD "dünya barışını" sağlama adı altında gizli antlaşmaları geçersiz saymıştır. Amerika için deniz ticareti çok önem arz etmekteydi ve savaşa girme sebebi de Almanya'nın bu ticaretine yönelik olan tehdidi olmuştur. Wilson İlkeleri ile birlikte ABD kendi çıkar ve menfaat politikasına bir adım daha yaklaşmıştır. Bkz. Meral Halifeoğlu, *1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri*, Fırat Üni. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012, s. 101-106.

⁷ Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 237-238.

⁸ Alman meselesinin ele alınışı üç temel konu "ceza, önleme ve ödeme" şeklinde formülize edilmiştir. Yabancı kaynaklarda 3P (Punishment&Prevention&Payment) olarak ortaya konan bu hususların geneli üzerinde tüm taraflar ortak görüşe sahipti. Bkz. Ertan, Özgün, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", s. 551, 563.

⁹ Fatih Tosun, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2009, s. 93-94.

¹⁰ Nilüfer Karabulut, *İki Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939)*, İstanbul Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 29.; Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip; 1919 Versailles Antlaşması ile barış sağlanmış olmasına rağmen, Avrupa'nın siyasi yaşantısında gerçek ve sürekli bir durulma sağlanmadığından büyük bir kararsızlık havası esmiştir. Almanya, ilk günden itibaren Versailles Antlaşması'nın kendisini bağlayan hükümlerinden kurtulmak için çalışmalara başlamıştır. Bu durum, başta Fransa olmak üzere savaştan galip çıkan diğer devletleri endişeye düşürmüştür. Versailles Antlaşması'nın hemen ardından güvenlik açısından bu kaygıyı giderebilmek ve Almanya'yı

oluşturulması için devletler arasında zincirleme bir sözleşme yapılmasını teklif etmiştir. Böylelikle Avrupa'daki istikrarsızlık ve güven problemlerinin aşılması amaçlanmıştır. 5 Ekim 1925 tarihinde İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya devletleri, İsviçre'nin Locarno kasabasında bu niyetle bir araya gelmişlerdir. 16 Ekim 1925 tarihinde sona eren bir dizi toplantı vasıtasıyla, taraf devletler arasındaki sorunların ya da uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla dostane bir şekilde çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Genel bir ifadeyle Locarno antlaşmaları (Locarno ruhu) ile, Avrupa'da kalıcı barış sağlanarak, devletler arası savaş bir çözüm aracı olmaktan çıkarılmak istenmiştir. En nihayetinde, 1 Aralık 1925 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı binasında basına açık bir şekilde antlaşmalar imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası barış ortamı, büyük oranda bu antlaşmalar ile sağlanabilmiştir. Nitekim, devletler arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması için hakemlik antlaşması, uzlaştırma komisyonu, Uluslararası Daimi Adalet Divanı gibi hukuki ve yargısal yöntemlerin kullanılması bu antlaşmalar sayesinde karar altına alınmıştır.¹¹

Bu adımların atılmasında bilhassa Fransa Dışişleri Bakanı Aristede Briand, İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, ABD Dışişleri Bakanı Frank Billings Kellogg ve Almanya Dışişleri Bakanı Gustav Stresemann'ın iki savaş arası dönemde ortaya koydukları diplomatik faaliyetler ön plana çıkmıştır. Öyle ki, dünya barışını gerçekleştirmek için attıkları adımlardan dolayı Chamberlain'e (1925), Briand ve Stresemann'a (1926) ve Kellogg'a (1929) Nobel Barış Ödülü verilmesi uygun görülmüştür.¹²

Briand-Kellogg Pakti'nin da içinde bulunduğu Locarno Dönemi (1925-1930), dünya tarihinin hem ikinci dönemi, hem de barış dönemi olarak tanımlanmıştır. Bu barış süreci iki temel sorunun çözüme kavuşmasıyla başlamıştır. Bu sorunlardan biri Dawes Planı ile düzene giren tamirat borçları sorunu, diğeri ise Locarno ile çözüme kavuşan Fransa'nın güvenlik problemiydi. Dawes Planı ile Almanya'nın ödemesi gereken borç miktarı, yıllara bölünerek düzenlenmeye çalışılmış, aynı zamanda Fransa'nın işgali altında bulunan Ruhr bölgesi boşaltılıp Almanya'ya geri verilme kararı alınmıştı.¹³ Ancak, Fransa'nın Almanya'yı güçsüz bırakmak için yürüttüğü tamirat borçları politikası nedeni ile gerginleşen Fransa-Almanya ilişkileri, 16 Ekim 1925'te imzalanan Locarno antlaşmaları ile normal bir seyir izleme sürecine girmiştir. Locarno Antlaşması'yla birlikte Almanya yeniden milletlerarası iş birliğine dâhil edilmiştir. Bu bakımdan Locarno Dönemi iki savaş arası dönemde önemli bir yer tutmuş ve

zayıf/etkisiz tutmak için izlenen Tamirat Borçları politikası dolayısıyla, Almanya'ya karşı bir ittifaklar sistemi kurulmak istenmiştir. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitapevi Yay., Ankara, 2014, s. 521-522.

¹¹ İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, "Locarno ve Musul Kışkıncında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, İstanbul, 2016, s. 652-654.

¹² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yay., İstanbul, 2018, s. 127-129.

¹³ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s. 32-33.; Konferansa iştirak eden ülkeleri savaştan korumak ve söz konusu ülkeler arasında çıkacak her türlü anlaşmazlığı barış yoluyla çözebilmek gayesiyle yapılan bu antlaşmalara göre: "1-Almanya, batı sınırlarının, yani Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunu kabul etmiştir. Bu konuda bir anlaşmazlık çıkarsa kuvvete başvurulmayacak, sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. İngiltere ve İtalya da bu statünün kefil olacaktırlar. 2-Bütün anlaşmazlıklar barış yoluyla çözümlenecektir. 3-Bu Antlaşma; Almanya, Milletler Cemiyeti'ne üye olur olmaz yürürlüğe girecektir." Bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995, s. 525-526.

Almanya'nın 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmesi Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ı çok memnun etmiştir. Bu memnuniyet üzerine Briand, “*Biz Locarno'da Avrupa'ya konuştuk. Bu öğrenilmesi gereken yeni bir dildir.*”¹⁴ diyerek, var olan uluslararası problemlerin ortak bir çaba/söylemle çözülebileceğinin önemini belirtmiş ve bu dilin bütün devletler tarafından öğrenilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Locarno dışında, Avrupa'da barış ortamını geliştirecek bir diğer önemli adım da, tarafların bir araya gelmesini sağlayan Cenevre Konferansı idi. Konferansta, uluslararası silah ticareti ve silahlanmanın yanı sıra zehirli gazların kullanımının yasaklanması hususuna da yer verilmiştir. 1921 yılında Washington'da başarısızlıkla sonuçlanan deniz altı kimyasal silah taşıyıcılığının yasaklanması girişiminden sonra, kimyasal ve biyolojik silahların kontrolü meselesi ilk kez Milletler Cemiyeti gündemi içerisinde yer almış ve bu girişimler “*Boğucu, Zehirli ve Diğer Gazlarla Bakteriyolojik Metotların Savaşta Kullanılmasının Yasaklanmasına İlişkin Protokol*” kapsamında Cenevre Protokolü adıyla 17 Haziran 1925 tarihinde imzalanmıştır. Protokol 1928 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye başlangıçta tarafsızlık politikası gütse de, sonradan Cenevre Protokolü'nü imzalayan ülkeler arasında yer almıştır.¹⁵

Söz konusu protokol, her ne kadar milletlerarası anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi noktasında önemli bir adım olsa da, varılan anlaşmaların denetlenememesi ve yasaklanmasına karar verilen maddelerin üretiminde herhangi bir kısıtlamaya gidilmemesinden dolayı yetersiz kalmıştır.¹⁶

Diğer taraftan, sulhtan yana bir duruşa sahip bulunan Türkiye'ye bakıldığında, öncelikle 1925 yılında kurulan Silahsızlanmaya Hazırlık Komisyonu çalışmalarına katıldığı görülmüştür. Zira, yeni kurulan cumhuriyet devleti, barış ortamının devam etmesi gerektiğini ve savaşın ülkeler için yeni yıkımlar getireceğini savunmuştur.¹⁷

Türkiye, ilk zamanlarda Milletler Cemiyeti'ne katılmamak için uzun süre direnmiştir. Ankara'ya göre bu yeni oluşum Sevr Antlaşması'nın maddelerini onaylayan nitelikteydi. Bu olumsuz bakış açısı Türk kamuoyu için de geçerliydi. Bu konuda haksız da sayılmazdı. Nitekim, Musul Meselesi'nde Milletler Cemiyeti, İngiltere'den aldığı kabul edilen bir talimatla –ki bağımsız bir kuruluştur- Türkiye aleyhinde hüküm ortaya koymuştur.¹⁸

Bunun dışında, Milletler Cemiyeti bir toplantı organı görünümündeyken, ona bağlı çalışan Adalet Divanı'nın da firarları infaz edecek bir durumu/etkinliği yoktu. Bu müesseseler tecavüze uğrayan devletlerin korunmasının garantisini vermiyordu. Bu sebeple korunmaya ihtiyacı olan devletler için daha kuvvetli oluşumlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Uluslararası

¹⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), s. 127-129.

¹⁵ Salih Karataş, *Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)*, Selçuk Üni. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2014, s. 28.

¹⁶ Zeki Mesud Alsan, “Tecavüzün Tarifi Problemi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, Ankara, 1954, s. 55.; Karataş, *Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)*, s. 29.

¹⁷ Hüseyin Taşkın, *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 27.

¹⁸ Taşkın, *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, s. 27.

dayanışma için de, irfan sahibi adaletli devletlerin elinden geleni yapması gerektiği¹⁹ ileri sürülerek, bahsi geçen barış girişimlerinin istenen başarıyı getir(e)mediğine işaret edilmiştir.

Savaşı Yasaklamaya Giden Yol: Briand-Kellogg Paktı (Paris Paktı)

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Birinci Dünya Savaşı'na katılımının onuncu yıldönümünde Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, 6 Nisan 1927 tarihinde bir basın açıklaması yapmıştır. Açıklamasında, Amerika ile Fransa arasındaki münasebetlerde savaşı kanun dışı kılan antlaşmalarda bulunmalarını/bulunulmasını teklif etmiştir. Müelliflere göre bu tutumun asıl nedeni, Fransa'nın Avrupa karşısında özel bir statü elde etmek istemesiydi.²⁰

Briand, Avrupa siyasetinin önemli sorunları hakkında verdiği röportajda ise (Aralık 1927); Almanya'nın büyük bir ülke olduğunu söyleyerek, kimsenin 60 milyonluk bir milleti görmezden gelemeyeceğini belirtmiş, yenilen ile müzakere etmenin ve onu arkadaş edinmeye çalışmanın muzaffer için 'tek iyi politika' olduğuna dikkatleri çekmiştir. Rheinland (Ren) tahliye sorununun güncel olmadığını açıkladıktan sonra da, genel silahsızlanma konusuna değinmiş, ayrıca, sivil İtalya ve Fransa'nın bir anlaşmaya varacağını umut etmek için iyi nedenleri olduğunu belirtmiştir.²¹

Diğer taraftan, Briand'ın beyanatına bakıldığında, Fransa ile Amerika arasında savaşın yasadışı olduğunu ilân eden/edecek antlaşma 1928'de sonuçlanacaktı. Fransız devlet adamı, atılacak bu adımın, diğer ülkelerin katılımıyla genişleyeceğine yönelik umutlu olduğunu da dile getirmiştir. Bu arada, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un, Briand'ın ilân ettiği silahsızlanma konusundaki radikal önerisine atıfta bulunulması üzerine; *"Aynı disiplinle/anlayışla suçları ortadan kaldırmak için birinin cezaevlerini kapatması gerektiği söylenebilir. Ancak genel silahsızlanma fikrinin reddedildiğini söylemek istemiyorum. Aksine, Milletler Cemiyeti'nin VIII. Maddesi, zorunlu olarak korunması gereken uluslararası bir talepte bulunmuştur."* demiş, ülkelerin güvenliğinin ve Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararların uygulanmasının güvence altına alınmasına dair teminatlarda ilerlemenin sağlanması durumunda başka kısıtlamaların da mümkün olacağını ve bir mahkemenin karar vermesinin yeterli gelmeyeceğini, ayrıca, bu kararın uygulanmasını sağlamak için jandarmaya hâlâ ihtiyaç duyulduğunu beyan etmiştir.²²

Bu süreçte getirilen eleştirilerin başında, Fransız savaş planında, savaşın önlenmesine yönelik hiçbir şeyin bulunmadığı yer almaktaydı. Ayrıca, Amerikalılar Fransa ile özel bir

¹⁹ Albert Einstein'ın yaklaşımı. Bkz. BCA, 030.10. 228.532.9, 02.02.1932, s. 4.

²⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih (1914-1995), s. 118.; 1926 Haziran'ında Columbia Üniversitesi Rektörü Dr. Nicholas Murray Butler ve 1927 Mart'ında Carnegie, Endowment adlı kuruluşun James T. Shotwell, dış politikada kullanılan argümanlar içerisinde "savaşa başvurmanın" devre dışı bırakılmasını Fransa Dışişleri Bakanlığına önermişlerdir. Nitekim Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, ABD'nin I. Dünya Harbi'ne girişinin onuncu yıl dönümünde (06.04.1927) Associated Press aracılığıyla Amerikan milletine hitap ederek; ABD ve Fransa'nın aralarındaki münasebetlerde "savaşı kanun dışı ilân eden" karşılıklı taahhütte bulunmaları teklifini bildirmiştir. Bkz. Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", s. 147.

²¹ "Briand über Probleme der europäischen Politik", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 1, 1. Januar 1928, s. 6.; "Der fehlende Völkerbund-Gendarm", *Prager Tagblatt*, Nr. 1, 1. Januar 1928, s. 2.

²² "Der fehlende Völkerbund-Gendarm", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 1, 1. Januar 1928, s. 2.

sözleşme yapmak istemiyordu. Anlaşma diğer tüm güçlerin katılımına açık olmalıydı. Ancak Fransa, savaşı diğerleriyle birlikte yasaklamak istemiyordu. Bu durumda Fransızlara göre, Milletler Cemiyeti Paktına tabi olan bütün askeri ittifakların amacı neydi?²³ Sorgulamadan anlaşılan odur ki, Fransa tek taraflı olarak ABD üzerinden başat bir unsur haline gelmek niyetindeydi.

Fransa, adeta kör bir sokakta manevra yapmaktaydı. Buna karşın Amerika'nın hareket alanı daha geniş görünmekteydi. Ancak geçen yılın (1927) ilkbaharında Amerikalılar, borç sorunu nedeniyle kötü bir ruh haline büründüğünde, Briand yaptığı bir konuşmada; Fransa ile ABD arasında savaşın yasaklanmasını öngören bir anlaşmayı kamuoyu ile paylaşmaya hazır olduğunu deklere etmişti. Bu kesinlikle kulağa kötü gelmemiştir. Ancak Washington'da, emperyalist Fransa hakkında olumsuz düşünceler de mevcuttu. Tam da ortamın iyimser bir hâl aldığı sırada Briand (Haziran 1927), dostluk anlaşması taslağını ABD'ye iletmiştir. Burada söz konusu olan; *“İki taraf ciddiyetle halkları adına ilân eder ki; savaş ilânının yasadışı olduğu, ulusal politika aracı olarak kullanılmayacaklarını kabul ettiklerini, sebebi ve kökeni ne olursa olsun aralarındaki herhangi bir anlaşmazlığın, barışçıl yollardan başka herhangi bir yöntemde aranmamasının gerekliliği”* idi. Amerikalıların ne yapacağını bilinmemesine rağmen, Fransa iyi gidiyor gibi görünüyordu. Fransa bir askeri politika izliyor gibiydi. Yine de, Amerika ile ittifaktan çok uzak değillerdi. Reddedilseler dahi, dünyada gerçek barış yanlısı olarak görüneceklerdi.²⁴

ABD Senatosu Dışişleri Komitesi Başkanı Borah'ın 28 Aralık'ta ileri sürdüğü görüşler Amerikan'ın cevabı üzerinde etkili olmuştur. Buna göre, *“İki hükümet, Bay Briand'ın önerdiği gibi, karşılıklı bir bildiriye razı olmamalı, ancak, ortak bir çabayla bir araya gelerek, dünyadaki tüm büyük güçlerin katılımıyla dünya barışına çok daha çarpıcı bir katkı yapabilmeli.”*²⁵ Bu öneri/eleştiri tasarıya büyük bir darbe vurmuştur. Milletler Cemiyeti'nin hiçbir gücünün, en azından Fransa'nın kendisinin bile bütünüyle savaşı reddetmesi mümkün değildi. Briand bir çıkış yolu bulamamaktaydı. Teklife hem katılan, hem de yarı kaçak gibi davranan Washington'un tepkisini yine de olumlu bulan Briand, göze çarpmayan ufak değişikliklerle, metinde *“savaş”* yerine *“saldırı savaşı”* ifadesini kullanmaya başlamıştır. Ancak, saldırı ve savunma savaşı arasında ayırım yapmak genellikle imkânsızdı. Aynı zamanda daha yüksek bir otorite tarafından bağlayıcı karar alınması söz konusuydu. O otorite de Milletler Cemiyeti idi.²⁶

ABD, Fransa'nın önerisine iki nedenden ötürü sıcak bakmıyordu. Bu nedenlerden biri; ABD, Fransa'ya hiçbir koşulda saldırmayacağına dair söz vermekle beraber, olası bir savaş durumunda Fransa karşısında bir ittifakta bulunmayacağını garantisini istiyordu. İkinci neden ise; Fransa'nın, bu teklifi yaparken basın yolunu tercih etmesi idi. Basın yolu diplomatik geleneklere aykırıydı. Söz konusu gerekçeler ABD'yi çekimser davranmaya itmiştir. Fakat ABD'nin Paris büyükelçisi, savaş karşıtı olanları, Amerikan kamuoyu aracılığıyla Washington üzerinde baskı yapmaya teşvik etmekteydi. Bu duruma kayıtsız kalamayan ABD, 1928

²³ “Französisch-amerikanischer Pazifismus”, *Der österreichische Volkswirt*, Nr. 16, 14. Januar 1928, s. 421.

²⁴ “Französisch-amerikanischer Pazifismus”, *Der österreichische Volkswirt*, s. 421.

²⁵ “Französisch-amerikanischer Pazifismus”, *Der österreichische Volkswirt*, s. 421.

²⁶ “Französisch-amerikanischer Pazifismus”, *Der österreichische Volkswirt*, s. 421.

seçimlerinin de yaklaşmasıyla 28 Aralık 1927 tarihinde yeni bir teklif sundu. Teklife göre; saldırmazlık antlaşması sadece ABD ve Fransa'dan ibaret olmamalıydı. Bütün dünya devletlerinin imzalayacağı ve savaşın yasadışı ilân edileceği bir belge halini almalıydı.²⁷

Briand (Fransa) ve Kellogg (ABD) arasında gerçekleşen tartışma/görüşme, en derin anlamıyla, diplomasinin kamuoyuna giderek daha bariz bir biçimde bağımlılığının bir sonucuydu. Oysa bu zamana kadar büyük basın/büyüklerin basını her konuda meşru temsilci konumundaydı. Gerçek kamuoyunu temsil eden akımlar ise yalnızca dolaylı olarak etkili oldular. Bundan böyle halkın gerçek fikrini bilmek isteyenler, politik karakterden daha fazla insani ve felsefi olan, dışlamaya gitmeyen ve politik etkisi çok güçlü olan oluşumlara (dernekler/birlikler) bakmalıydılar.²⁸

Bütünüyle yerleşik düzenin etkisi devam ediyor olsaydı, Briand'ın, Fransa ile ABD arasında sonsuz bir barış anlaşması yapılması için öneride bulunmuş olması (Haziran 1927) neredeyse düşünülemezdi. Eğer kamuoyunda barışı koruma iradesi ve baskısı olmasaydı, ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'un, Fransa ile Amerika arasındaki müzakereleri tutarlı bir şekilde evrensel barış antlaşmasına götüreceği şekilde genişletmek istemesi de düşünülemezdi. Kellogg'un, Monroe Doktrini (bir ülkenin iç işlerine karışmama) özelinde ve Senato'nun 'uluslararası tahkim mahkemesine devredilmesine ilişkin karar alma gücü' gibi bazı teknik püf noktalarına karşı çıkması ise önemsizdi. Yeni dönem oluşumların (dernekler/birlikler) başarısının hâkim olduğu nokta burasıydı ve Kellogg'un bulunduğu konum ise yalnızca mekanikte bilinen "diyagonal (çapraz) kuvvetin" sonucuydu. Mücadele artık diplomatlar arasında değil, kamuoyuna önderlik eden oluşumlar marifetiyle, diplomasinin kendisini daha fazla taviz vermeye zorlayan ve desteklerini almaya mecbur olduğu bir toplum arasında yürütülüyordu. "Savaş, diplomasi, uluslararası hukuk" üzerine birçok şeyden bahsedilse de, "kamu vicdanı" buna ve hepsine rağmen, tabiri caizse 1918'den beri direnen tecrübe, irade ve bilinçten geçmiştir. O sıralarda, savaşın yasaklanmasını isteyen bir Milletler Cemiyeti taslağına omuz silkinmişti. Bunu sağlamak için Versailles, St. Germain, Neuilly, vb. anlaşmalar vasıtasıyla kısıtlayıcı hükümler oluşturuldu ve bunlar meselenin üstesinden gelmeye yetmedi. Bu durumda ilk taslağın ilkelerine geri dönülmesi gerekiyordu.²⁹

Savaşın sebebi neydi? mevzusu, Kellogg tarafından Dünya Forumuna götürülmüştür. Esasında, kamuoyunun dünya siyasetiyle ilgili tüm tartışmaların merkezi haline gelmesini Fransız, Amerikan ve İngiliz barış örgütleri sağlamıştır. Muhtemelen, Kellogg ve Briand bunu düşünmemişlerdi. Burada vicdani retçilerin, özellikle de İngilizlerin çabalarının etkisi büyüktü. Bu noktada, seçimlerde başarı elde etmek son derece önemli bir husustu. Bütün gözlemlere göre aynı vaziyet Fransızlar arasında da giderek daha popüler hale gelmekteydi.

²⁷ Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", s. 147-148.

²⁸ Bir yıl önce yıprandığı düşünülen Briand, bu akıntıda banyo yaparak görünüşte kendini tazeledi. Teklifi, öngördüğü gibi Birleşik Devletler ile bir anlaşmaya yol açmasa bile, Fransa'nın dış politikasının başı olarak eski görevini geri getirdi. Bkz. "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 13, 13. Januar 1928, s. 1.

²⁹ "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, s. 1.

Briand'ın, Fransa'nın fiili istikrara kavuşması ve baskıdan kurtulmasına, köylülerin, orta sınıfın ve işçilerin askerlik yükünün sona ermesine yönelik politikası Poincare tarafından da teşvik edilince Fransızlar özlem duydukları ortama kavuşmaya başlamışlardı.³⁰

Eğer diplomasi kamuoyunun çarkına girmek istemiyorsa, bir şekilde ona hizmet etmeye zorlanacaktı. Özellikle savaştan önce Paris'te çok güçlü olan 'büyük basın' halk üzerindeki etkisi azalmaktaydı. Yaprakları okunsa da onlara güvenilmiyordu. Bu basında diplomasi, artık okuyucuların istek ve tutkularını uyandırmak için akıllıca manipüle edilmesi gereken bir araç özelliğine sahip değildi. An itibarıyla diplomasi, sadece manevi akımların/değerlerin üssüydü ve diplomat ancak bu gölgeleri önceden iyi tanıdığı ve akıllıca kullandığı takdirde verimli çalışabilirdi.³¹

Bu bağlamda, ABD Dışişleri Bakanlığı, dış politikada kullanılan argümanlar içerisinde 'savaşa başvurmanın saf dışı bırakılmasıyla' ilgili çekinceleri gidermek için çalışmalarına yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bakanlık, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika, Çekoslovakya, İngiltere ve Dominyonlarına yasal yollarla savuna hakkının zarar görmeyeceğini 23 Haziran 1928'de bildirerek; bu hakkın egemen devletlerin doğal bir hakkı olduğunu ve devletlerin bu hakkı kullanıp kullanmamaya kendi kendilerine karar verebileceklerini belirtmiştir.³²

Fransa, bu sıralarda 'ittifak sistemleri politikası' izlemekteydi ve böyle bir taahhüt de bu politikanın ruhuna aykırıydı.³³ Paris ve Londra hariciyeleri Kellogg'un notasına dair çekincelerini ve görüşlerini ortaya koysalar da³⁴, İngiliz ve Fransız kamuoyları Kellogg'un teklifini o kadar desteklemişlerdir ki, iki memleketin hükümetleri de bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun Üzerine Briand-Kellogg Paktı (Paris Paktı) adını alan Pakt, Paris'te 27 Ağustos 1928'de ilk önce dokuz devlet arasında (ABD, İngiltere, Fransa, Alman, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya) imzalanmıştır. Bundan sonra bütün devletler pakta katılmaya davet edilmiştir.³⁵ 1928 yılı sonuna kadar Briand-Kellogg Paktı'na Sovyet Rusya dâhil 46 devlet katılmıştır.³⁶

³⁰ "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, s. 1.

³¹ "Friedensdiplomatie und Kriegsdienstverweigerung", *Pilsner Tagblatt*, Nr. 13, s. 1.

³² Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı", s. 149.

³³ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, 2018, s. 173.

³⁴ "Kellogg'un Teklifi", *Hakimiyeti Milliye*, 13 Temmuz 1928, s. 3.

³⁵ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 173.; "Avam Kamarası'nda bir mebus Kellogg Misakı'nın ne zaman Parlamento'ya geleceğini sormuştur. Buna cevap veren Sir Chamberlain şunları söylemiştir: "İki kamara da mezkûr misakın tasdikına azimkârane taraftar olduğunu daha bidayetten ilan ve beyan etmiştir. Bunun yeniden münakaşa edilmesinin manasız ve faydasız olduğu aşikâr görünüyor. Binaenaleyh İngiltere hükümeti Dominyon hükümetlerinin aynı vaziyette bulunmasını müteakip misakı tasdik eylemek tasavvurundadır." Bkz. "Kellogg Misakı ve İngiltere'nin Fikri", *Hakimiyeti Milliye*, 30 Kanunusani 1929, s. 3.

³⁶ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 118.; Fransa Dışişleri Bakanı Briand, Fransa'nın sulh yolunda sarf ettiği mesaiden ve sulhun takviyesi yolunda husule gelen sonuçtan aldığı keyfi, meclis görüşmelerinde dile getirmekten geri durmamıştır. Fransa'nın, Almanya (Anschluss Meselesi), İtalya (İyi komşuluk) ve Türkiye (Suriye Meselesi) ile anlaşmazlıkları çözmekte olduğuna işaret etmiştir. Bkz. *BCA*, 030.10.244.648.23, Aralık 1928, s. 1-2.

Bu misakın Cemiyeti Akvam'ın taahhütlerine güç vermesi ve devletlerin hâkimiyet noktasındaki suistimallerine imkân vermemesi ve yeni bir siyasetin hareket noktası olabileceği düşüncesi, devletlerin paktı imzalamalarında önemli bir rol oynamıştır.³⁷

Sözleşmenin esasları şu şekildeydi:

Madde 1: Anlaşmalı taraflar, halklarının adına, uluslararası anlaşmazlıkları çözmek için savaş kullanımını kınadıklarını ve birbirleriyle ilişkilerinde bir devlet politikası aracı olarak bıraktıklarını açıkça ilan ettiler.

Madde 2: Anlaşmacı taraflar, aralarında sebebi ve kökeni ne olursa olsun ortaya çıkan/çıkacak her türlü uyuşmazlığın çözümünde, barışçıl yollardan başka yolların aranmaması gerektiği konusunda hemfikirdirler.

Madde 3: Bu Antlaşma, Anayasa'nın gereklerine uygun olarak taraflarca onaylanacak ve tüm onay belgeleri Washington'a tevdi edildikten sonra yürürlüğe girecektir.³⁸

Briand-Kellogg Paktı'nı dünya huzurunda imzalayan devletlerin, kendi tebaasının din, ahlâk ve vicdanlarına muhalif herhangi bir savaş harekâtına aracı veya yardımcı olmayacaklarına, maddi ve manevi hiçbir suretle herhangi bir devleti baskılamayacaklarının teminatını vermişlerdir. Ayrıca, her ne şekilde olursa olsun hiçbir rahip veya imam meydanlarda ve dini merasimlerde askerlerin veya harbe iştirak edenlerin silahlarını kutsamayacak ve zaferlerin cenabı haktan geldiğini açıkça belirtmeyecekti. Bahsi geçen hususlara değinen Berlinli Profesör Holdein, bu şekilde Avrupa'nın ilerleyişine zarar verdiğini düşündüğü milliyetçiliğin önüne geçilebileceğini dile getirmiştir.³⁹

Tiroler Anzeiger'in aktardığı haberlere ve değerlendirmelere bakıldığında; *"görünüşte savaş yasaklanmış, baltalar gömülmüştür."* An itibarıyla Kellogg Paktı Paris'te ciddiyetle imzalanmıştı. Bakanlar, Le Havre kentine adanmış altın dolmakalemle imzacı olacaklardı. Basın ise *"Dünya Barış Günü"* manşetini atacaktı. İmzacı on beş ulusun bayraklarının üzerinde beyaz bir barış afişi parlak bir şekilde yükselecekti. Savaşın bitiminden sonraki onuncu yılda, Fransa işgal altındaki Ren bölgesindeki manevralarını durduracaktı. Fakat bir ay önce İngiltere, hava filosuyla en büyük hava tatbikatını yapmıştı ve Kellogg Paktı'nı imzalamadan önce, İngiltere ve Fransa, silahsızlanma sözleşmelerini güvence altına almışlardı. *"Bir daha asla savaşma!"* demektedir. Ancak, Arnavutluk'taki İtalyan genişlemeciliği Balkanlara yönelik tek taraflı hedefi ortaya koyuyordu. Güney Tirol'de, yalnızca Almanca dua eden, Almanca konuşan ve Almanca ölmek isteyen insanlar alaşağı edilmekteydi. Polonya ve Litvanya'da

³⁷ *Cumhuriyet*, 08 Şubat 1929, s. 3.

³⁸ Diplomatik geleneğe göre, Fransız topraklarında imzalanan herhangi bir antlaşmanın, Briand'ın açık isteği üzerine, Quai d'Orsay arşivlerinde tutulması gerekirken, Kellogg'un açıklamasının ardından, ABD'nin devlet arşivlerinde saklanacağı kayıtlara geçmiştir. Bkz. *(Allgemeiner) Tiroler Anzeiger*, Nr. 198, 29. August 1928, s. 2.; ABD Kongresi, Kellogg Misakını bire karşı 85 oyla kabul etmiştir. Ancak söz konusu tasdikten sonra yeniden 15 kruvazör inşasına dair hazırlanmış olan kanunu da gündemine almıştır. Bkz. *"Hem teslimat, hem tahdidi teslimat!"*, *Cumhuriyet*, 17 Kanunusani/Ocak 1929, s. 8.

³⁹ *BCA*, 030.10.228.532.9, 02.02.1932, s. 5-6.; Almanya, Amerikan projesini herhangi bir şart ileri sürmeden kabul edeceğini belirtmiş ve resmi olarak 5 Şubat 1929'da pakta katılmıştır. Bkz. *"Kellogg Misakı ve Almanya"*, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1929, s. 3.; *"Almanya Kellogg misakına tasdik etti"*, *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1929, s. 3.

ordular ayaktaydılar. Çin sularında, büyük güçlere ait filolar, cevher ve kömür madenlerinin sömürülmesi konusundaki tehdidi elden bırakmamaktaydı. Japonya artık farklı bir kulvardaydı. Büyük güçlerin silahlanma bütçesi, 1927 yılı için on beş milyardan fazlaydı. Avrupa'daki acımasız ulusal şovenizm, yakın tarihe kadar hiçbir zaman bugün olduğu kadar tehdit edici bir boyuta varmamıştı.⁴⁰

Aynı gazeteye göre; dünyanın fikirlerle değil, çıkarlarla yönetildiği bilinmekteydi. Dünya barışı, görgü kurallarının uygulandığı ve onu meta olarak daha uygulanabilir kılan Kellogg Paketi, İngiltere ve Amerika arasındaki büyük bölünmeden başka bir şey değildi. Wilson'u Avrupa'yı savaştan daha fazla parçalayan ve Amerika'yı üç kıtanın mali diktatörü yapan ilkeleri sorunluuydu.⁴¹

Diğer taraftan Ybbstal Zeitung ise; geçmiş yirmi yılın deneyiminden, barış girişimlerinden, barış görüşmelerinden ve son günlerdeki barış anlaşmalarından memnun olunabilirdi demektedir. Özellikle güçlerin silahlanmalarının azaltılmasına bakıldığında -ne kadar şüpheli olursa olsun-, 27 Ağustos 1928 günü, dünya için tarihi bir gündü. 70 yaşındaki ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'un diplomatik girişimleri sonucunda imzalanan Pakt, savaşı yasadışı ilân etmekte ve diğer güçlerin de ona katılma umudunu dile getirmekteydi. Anlaşmanın kilit noktası ise, gelecekte her saldırganlık savaşının önlenmesi gerektiği düşüncesi/çabası idi.⁴²

Aynı gazeteye göre; Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'e giren ilk Alman Dışişleri Bakanı Dr. Stresemann'ın gelişi özellikle önemliydi. Hareketli Seinstadt kasabası, barikat, hava bombaları, dikenli tel ve siperden 10 yıl sonra neredeyse ilk kez sevindirici şeylerle karşılaştı. Büyük bir kalabalık "*Çok yaşa Almanya, yaşasın barış, yaşasın Stresemann*" tezahüratlarıyla sokaklara dökülmüştü. Saat 15:00'de, katılımcılar Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın odasına girdiler. Fransa Dışişleri Bakanı Briand törenin başladığını ve "*Bu barış belgesinin Dünya Savaşı'nın ölümüne adanmış olabileceği sonucuna vardığını*" beyan etmiştir. Konuşmayı, 15:45-15:55 arası, yani; 10 dakika süren imza töreni takip etmiştir. Dr. Stresemann, hızlı bir şekilde yoğun alkışlar arasında imza atan ilk kişi olmuştur. En son imza ise Çekoslovakya'dan gelmiştir.⁴³

Die Unzufriedene'nin aktarımına bakıldığında ise; Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın radyoda yayınlanan konuşmasında; "*kanlı savaş korkularının sonsuza dek geçmişte kaldığını ve sonsuz barış döneminin doğduğuna inandığını*" söylemiş olması son derece önemliydi. Ancak protokol, savunma savaşına izin vermektedir! Bu durumda, kimlerin saldırgan ve kimlerin saldırıya uğradığına kim doğru ve güvenli bir şekilde karar verebilirdi? Dünya Savaşı'nın başlangıcından bu yana on dört yıldan fazla bir süre geçtiği halde, an itibarıyla suçluluk sorunu hâlâ tartışılmaktaydı. Elbette, savaş zamanlarında her devlet her zaman saldırıya

⁴⁰ (Allgemeiner) Tiroler Anzeiger, Nr. 196, 27. August 1928, s. 1.

⁴¹ (Allgemeiner) Tiroler Anzeiger, s. 1.

⁴² Ybbstal Zeitung, Nr. 35, 1. September 1928, s. 2.

⁴³ Ybbstal Zeitung, s. 2.

uğradığını iddia edecekti! Bu durumda herkes, Kellogg Pakti'nın etkisiz kalacağını öngörebilirdi.⁴⁴

Aynı gazeteye göre; imzacı güçlerin hiçbirinin, silahlanma kotalarını bırakmayı düşünemediği gerçeği açıkça görülmekteydi. "Londra üzerinden hava manevraları, Almanya'da işgal altındaki bölgelerde manevralar, Fransa sınırından uzak olmayan İtalya'da manevralar, hepsi savaşın sona erdiğinin işareti!" Görülen o ki, daha önce hiç olmadığı kadar, halklar karşısında bu denli bir sahtekârlık yapılmamıştı. Elbette, bugün egemen sosyal tabakaların kamplarında bile savaşı tehdit olarak gören çevreler vardı. Çünkü, yeni bir dünya savaşının kapitalist sistemi patlatmasından/batırmasından korkuyorlardı. Ne var ki, bu aşağılık kapitalist sistemin sürekli olarak çatışma unsurlarını biriktirdiği doğrudur. Kapitalizm her zaman yeni çelişkilere, nihayet kanlı şiddet ile mücadele eden karşıtlıklara dayanmaktaydı. Güzel konuşmalar ve savaş zamanı anlaşmalarının imzalanması ile barış sağlanamazdı. Barışı ancak tüm dünya işçilerinin örgütlü ve bilinçli gücü sağlayabilirdi.⁴⁵

Briand-Kellogg Pakti savaş karşıtı bir antlaşma olmasına rağmen; meşru müdafaa halinde, sözleşmeye taraf devletler ile taraf olmayan devletler arasında oluşabilecek muhtemel savaş durumunda, uluslararası zorlama tedbiri ve sözleşmeye aykırı hareket etme hallerinde devletler savaş açabilecekti.⁴⁶

Kellogg Pakti'na göre, Amerika ile İngiltere arasında kruvazörlerin -emniyeti temin etmekle vazifeli süratli harp gemilerinin- tonlarının ayarlanması hakkındaki görüş ayrılıkları bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Muhtar Bey, harp gemilerinin sayısı bakımından güçlü olan İngiltere'nin, her an savaş çıkarma ihtimalinin olduğunu, Amerika ve diğer devletlerin de buna karşılık verebileceğini belirtmiştir. Muhtar Bey, Hariciye Vekâletine çekmiş olduğu telgrafnamede;

"Makdonalt, bura hükümeti ile bütün cephelerde anlaştıktan sonra sulhu umumi tebsirlerle (müjdeleme) Vasington müfakat (ayrılık) eylemiştir. Amerika için mecmu 300.000, Büyük Britanya için 340.000 ton sikletinde kriuvazör tehdidile asıl teslihat gâileleri bertaraf ve kendi aralarında tevazünü kuva ile serbestii ophar teshil ve teyit edilince filvaki ortada uzun boylu ihtilaf zeminleri kalmıyor. Mevzubahis tonlatolar arasında İngiltere lehinde zahiren cüzi fark Amerika'ya 40.000 tondan ağır yani tecavüze daha Salih sınıf sefainden fazla miktar bahşedilmek sureti ile telafi, bir harp vukuunda kuvvetleri bikarar müstemlekelere tevzii etmek ıztırarında kalacak cesim bir imparatorluğun elinde daima talep halinde taarruza kadir bir donanma bulunduracak olan memlekettin hangisinin bu pazarlıktan ziyade müsterif olduğu aşikardır. [...]"⁴⁷ bilgisine yer verilmiştir.

Fransa'da ise durum daha başkaydı. Fransa Meclisi'nde Ren Bölgesi'nin tahliyesi ile ilgili yaşanan tartışma kabineyi istifaya zorlamıştır. Neticede Briand Hükümeti görevden çekilip

⁴⁴ Die Unzufriedene, Nr. 36, 8. September 1928, s. 6-7.

⁴⁵ Die Unzufriedene, Nr. 36, 8. September 1928, s. 6-7.

⁴⁶ Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Pakti", s. 150.

⁴⁷ BCA, 030.10.267.801.8, 13.10.1929, s. 1.

istifalarını Cumhurbaşkanına sunmuşlardır.⁴⁸ Kabine buhranın merkezinde yer alan Briand, yine kabinenin isteğiyle Hariciye Nazırı olarak görevini sürdürmüştür.⁴⁹

Türkiye'nin Briand-Kellogg Paktı'na Katılımı

Türkiye ve İngiltere arasındaki temel sorun Musul Meselesi idi, Lozan'da çözülemeyen sorun daha sonra iki devletin kendi arasında yapacağı görüşmeye bırakılmıştı. 1924'te İstanbul'da başlayan konferans İngiliz diplomatın dayatmaları sonucu neticesiz kalmıştır. Ardından İngiltere sorunu nüfuz sahibi olduğu Milletler Cemiyetine taşımış ve kendi lehine çözüme kavuşturmuştur.⁵⁰

Karşılaşılan olumsuzluğa rağmen Türkiye'nin dünya barışına katılma ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı kendini savunma konularına dikkat ettiği ve her daim takipçisi olduğu;

"[...] Kellog misakı etrafında bir sayı müsalemetkârane (sulh) niyetile umumi tehdidi teslihatta doğru bir kademe mahiyetinde olarak tespit edince gelecek Kânunusani sonlarında bahri devletlerin iştirakile Londra'da bu bapta bir konferansı akdedilecektir. Bu içtimadan ne semereler iktitaf (elde) edilebileceği cayi (sorulacak) sualdır. Tehdit esasatına müteallik olmak üzere alakadar hükümetlere, (barbar) tahtbahırların ilgası teklif olunmaktadır. Halbuki merakibi mezkûre bilhassa kuvvetli donanmadan mahrum olan memleketler için en mühim vasıtai müdafaayı teşkil ettiğinden hazfi nasıl mümkün olabilir? Diğer taraftan bunlar tahrip edilmeyince Makdonald 340.000 tonilatoluk kruvazörle iktifa edemeyeceğini şimdiden beyan eylemektedir. Böylece umumi bir itilâf husulü hayli kespi müşkülât ediyor. Bu gaye temin olunmadıkça Amerika'nın Büyük Britanya ile hususi bir tertibe dâhil olur şekilde uzlaşması müstebattır. [...]"⁵¹ verisinden anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin dünyada, bilhassa da Avrupa'da taşıdığı önemi görmezden gelmek mümkün değildi. 1926 tarihli Türk-İngiliz-İrak ve İyi Komşuluk Antlaşması üç yıl sürecek duraksamaya neden olduktan sonra, İngiliz savaş gemilerinin ziyaret planlarına İstanbul'u eklemeleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin işbirliğine dönüşmesine zemin hazırlamıştır.⁵² İngiliz Amiral Field, İstanbul'da gördükleri misafirperverlikten dolayı teşekkür telgrafı yollamış, memnuniyetini şu sözlerle dile getirmiştir:

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel/Ekim 1929, s. 1, 4.

⁴⁹ "Siyasi İcmal", *Cumhuriyet*, 29 Teşrinievvel 1929, s. 2.

⁵⁰ Kuvvet kullanarak Musul'u alma fikrini savunan ve mevcut hükümeti izlediği politika dolayısıyla eleştiren milletvekillerine cevap için söz alan Mustafa Kemal şöyle demiştir: "[...] Bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşımızda yalnız İngiliz değil; Fransız, İtalyan, Japon ve dünyanın bütün düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız [...] Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür. Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen son bulacağına kani olamayız. Yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz mahzurları kendi kendine ortaya çıkar." Bkz. Ahmet Edi, Suat Polat, "Atatürk Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi//Sanat Etkinlikleri (11-15 Nisan 2017), Edi. O. Kunduracı, A. Aykaç, Bakü, 2017, s. 62-65.

⁵¹ BCA, 030.10.267.801.8, 13.10.1929, s. 2.

⁵² Bilal Niyazi Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, S. 67, Ankara, 2005, s. 862-865.

“İstanbul’u terk etmeden evvel hakkımızda göstermiş olduğunuz lütfkâr misafirperverlikten ve her sınıf halk tarafından mazhar olduğumuz hararetli hüsnü kabulden dolayı şahsım ve gerek zati kralının kumandam altında bulunan gemileri zabitan ve efradı namına teşekküratımı takdim ederim.”⁵³

Konunun önemi ile ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), TBMM’deki konuşmasında Briand-Kellogg Pakti’na katılmanın Türkiye’nin ulusal çıkarlarına uygun bulunduğunu/düştüğünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Harici siyasetimizde dürüstlük, memleketimizin emniyetine ve inkişafının masuniyetine dikkat, şiarı hareketlerimize kılavuz olmaktadır. Esaslı islahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin, hem kendisinde hem muhitlerinde sulh ve huzuru gerçek olarak arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz. Bu samimi arzudan mülhem olan harici siyasetimizde, memleketin masuniyetini, emniyetini, vatandaşların haklarının herhangi bir tecavüze karşı bizzat müdafaa edebilmek kudreti de bilhassa gözde tuttuğumuz noktadır. [...] Cumhuriyet Hükümeti, milletler arasında emniyet misakleri akdi için hususi bir gayret göstermektedir. Bize teklif olunan Kellogg misakına intihap için de samimiyetle muvaffakiyetimizi bildirdik.”⁵⁴

Buradan hareketle Türkiye’nin barışa ciddi anlamda değer verdiğini ve bu anlamda barış-güvenlik eksenli bu tür oluşumların destekleneceği görülmektedir.

Ülke içi reform hareketlerini hızlandırmak ve gerçekleştirmek isteyen Türkiye, tüm barışçıl antlaşmalarda yer almaya çalışmıştır. Mustafa Kemal, Meclisteki bir nutkunda Pakta katılma amaçlarını şu sözlerle ifade etmiştir:

- 1- Dış ilişkilerde dürüstlük, ülkenin güvenliği ve gelişmişliğinin dokunulmazlığını kendilerine şiar edindikleri,
- 2- Köklü reform hareketlerinin ve gelişimin içinde bulunan bir ülkenin hem içerde hem dışarda (komşularıyla) barış ve huzuru arzulamasından daha basit bir açıklama olamayacağı,
- 3- Cumhuriyet Hükümetinin milletlerarası güvenlik anlaşmalarına özel bir gayret sarf ettiği ve Kellogg misakına katılmak için de samimiyet gösterildiği.⁵⁵

Dışişleri Bakanlığı’nın yürüttüğü çalışmalar sonrasında, Bakanlar Kurulu (İnönü Hükümeti) tarafından 11 Kasım 1928 tarihinde, Türkiye’nin Kellogg Pakti’na katılmasına yönelik olarak TBMM’ye kanun tasarısı sunulmasına karar verilmiştir. Tasarının gerekçesi şu hususları içermekteydi:

“Almanya, Amerika, Belçika, Fransa, İngiltere ve Dominyonları, İtalya, Japonya, Lehistan ve Çekoslovakya hükümetleri arasında müzakere edildikten sonra 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris’te âkt ve imza edilmiş olup harbin milli siyasete âlet olarak istimalinden feragati tazammun eden birçok taraflı misak aynı tarihte Amerika sefaretî tarafından hükümetimize tebliğ edilmiş ve işbu misaka bütün dünya devletleri gibi Türkiye Cumhuriyeti de iltihaka davet olunmuştur. Amerika hariciye nazırının ismine izafeten (Kellogg misakı) tesmiye olunan bu muahedenamenin öteden beri takip

⁵³ Cumhuriyet, 25 Teşrinievvel 1929, s. 1.

⁵⁴ TBMM TD, Dönem: 3, Yasama Yılı: 2, Cilt: 5, Birleşim: 1, Oturum: 2, 01.11.1928, s. 3.

⁵⁵ TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 5, B: 1, 01.11.1928, s. 3.

edegeldiğimiz sulhperver ve müsalemetkâr siyasete her veçhile tevafuk etmekte bulunduğu ve teşebbüsü vakiin umumi sulh cereyanlarında şayanı nazar bir adım teşkil ettiği teemmül kılınarak Amerika sefirine verilen cevapnamede Hükümetimizin iltihak teklifini memnuniyetle kabul ettiği işar ve bu bapta Washington Büyük Elçimiz lâzım gelen imza selâhiyeti verilmiş olduğu ilâve edilmiş ve filoaki Amerika Hükümeti nezdindeki büyükelçimize de Kellog Misakına iltihak için icap eden selâhiyetname gönderilmiştir. [...]”⁵⁶

Tasarının sonuç bölümünde ise;

“Muharebeyi milli siyaset aleti olarak kullanmaktan vazgeçme taahhüdünü ihtiva eden ve Kellog misakı denilen muahedename ve buna müteallik kanun lâyihası ve merbutatı encümenimizce tetkik edildi. Kellog misakını sulh yolunda milletlerin ümit verici bir adımı telakki eden ve vazettiği esasları Türkiye Cumhuriyeti’nin yüksek sulh gayesine uygun gören hükümetimiz muahedenameyi memnuniyetle kabul ederek Washington Büyükelçimize, Büyük Millet Meclisinin tasdikiyle katiyet kesp etmek üzere, iltihak ve imza salâhiyetini vermiştir. Binaenaleyh muahedename ve buna müteallik kanun lâyihası iltihakı tazammun eden mektuplarla beraber Encümenimizce kabul edilmiş ve Büyük Meclisin tasvibine arz olunmuştur.”⁵⁷ denmiştir.

Tasarının görüşmelerine başlanmasıyla birlikte söz alan Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü (Aras) Bey;

“Artık Kellog Misakı adı altında marif olan (bilinen) ve harbin milli siyaset vasıtası olarak kullanılmaması taahhüdünü ihtiva eden Paris Misakı’nın lütfen heyeti celilenizce müstacelen müzakeresini rica edeceğim. Esası, isminden de anlaşılacağı üzere bu misak, Büyük Meclisin tasvibine mukterin olan Cumhuriyet Hükümetinizin takip etmekte olduğu sulh siyasetine tamamilen tevafuk etmektedir. [...]”

açıklamasını yaptıktan sonra gerçekleşen oylamada, 106’ya karşı 204 oyla Kellogg Misakı’na katılım gerçekleşmiştir.⁵⁸

Katılım, 5 Şubat 1929 tarihli Resmi Gazete’de, “Devletlerarasında harbin milli siyaset aleti olarak istimalinden feragati muahedeye Türkiye cumhuriyetinin iştiraki hakkında kanun” başlığı altında yayımlanmıştır. Burada Türkiye’nin antlaşmayı kabul tarihi 19 Ocak 1929 olarak belirtilmiştir. Üç maddeden oluşan kanun metninde, antlaşmayı imzalayan dokuz devletin ismi [ABD, Fransa, Almanya, İngiltere ve Dominyonları (Kanada, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda, Cenubi Afrika İttihadı, İrlanda), İtalya, Belçika, Japonya, Lehistan ve Çekoslovakya] zikredildikten sonra 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris’te imzalanmış olduğu ve savaşın milli siyaset aleti olmaktan çıktığı, Türkiye Cumhuriyeti’nin, antlaşmanın 3. maddesi gereğince ve Washington Büyükelçisi tarafından Amerika Dışişleri Bakanına sunulan beyannameye uyularak, antlaşmayı kabul ettiği; kanunun duyurulduğu tarihten itibaren

⁵⁶ Meclisin onayına sunulan tasarının künyesi: “Devletler arasında harbin milli siyaset aleti olarak istimalinden feragattii mütaazammın muahedeye cumhuriyetimizin iştiraki hakkında 1/282 numaralı kanun lâyihası ve Hariciye Encümeni Mazbatası”. Bkz. TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 7, B: 27, O: 1, 19.01.1929, s. 1.

⁵⁷ TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 7, B: 27, O: 1, 19.01.1929, s. 3.

⁵⁸ TBMM TD, D: 3, YY: 2, C: 7, B: 27, O: 1, 19.01.1929, s. 58-60.

geçerli olduğu; son olarak da kanunun icrasına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in memur edildiği bildirilmiştir.⁵⁹

Kellogg Pakti'nin TBMM'de kabulü son derece değerli ve önemliydi. Şöyle ki;

“Türkiye Cumhuriyetinin sulhperverliğini ispat eden vakialardan biridir. Şu son altı yedi senelik fiil ve hareketlerimize dikkat edilecek olursa açık ve kat’î bir surette görülür ki, Türkiye cihan sulhuna karşı hürmetini, hüsnüniyetini, hatta bazı defalar, bu sulha karşı fartı merbutiyetini (aşırı bağlılık) izhar ve ispat fırsatını asla kaybetmemiştir.”⁶⁰

Türkiye sulhun kadrini, kıymetini, herkesten daha fazla takdir etmekteydi. Çünkü uzun süre genel asayişsizlikten ve emperyalizm olarak bilinen devlet ihtiraslarından en çok zarar görmüş bir ülke varsa o da Türkiye idi. Yeni kurulan Türk devleti, Avrupa emperyalizmine karşı cansiperane mücadelelerden doğmuş bir varlıktı. Onun içindir ki, Kellogg Pakti kabul edilirken biraz da Türkiye'nin sahip olduğu idealin, bakış açısının tahakkukuna şahit olunuyormuş gibi gurur ve ferahlık duyulmaktaydı.⁶¹

“Kellogg misakı bazı devlet ve siyaset ricali tarafından her türlü amelî kıymetten ari bir teşebbüs suretinde telakki edilmiş olmakla beraber, gerek umumî sulh yolunda mühim bir adım olmak ve gerek bazı Avrupa devletlerinin coşkun ihtiraslarına bir itiraz mahiyetini haiz bulunmak itibarile şayanı dikkat ve ehemmiyettir. Sulhtan bahsetmek sulh ihtiyacını, emperyalizm kelimesini söylemek de bunun mevcut olduğunu itiraf demektir. Avrupa siyaset âleminde bu türden bir samimiyete alışılmış değildi. O muhitte biçare Wilson'un insanî ve ahlâkî nazariyatı azamî tezyif ve tahrife uğramıştı? Müteveffa devlet reisi başını mezarından kaldırıp baksa tohumunu ektiği birçok ağaçların ne acayip meyvalar verdiğini görerek, bu sefer, beht ve hayretten donar kalırdı. Ümit ve temenni ederiz ki, bu defa Kellog'un misakı da böyle tahrifata uğramasın -yani- yalnız bazı devletlerin işine yarar tek yüzlü bir vesika halini almasın. Şimdiye kadar müşahede ettiğimiz ahvale göre bu hususta şüpheye düşmemenin imkânı yoktur.”⁶²

Yeni süreç Türk-Fransız ilişkilerine de katkı sağlamış görünmektedir. Tevfik Rüştü ve M. Briand arasında başlayan telgraf konuşmalarında; Tevfik Rüştü “Suriye Meselesi” durumunun yapılan antlaşmayla çözüme kavuşturulmasından dolayı duyduğu memnuniyeti ikili

⁵⁹ Misaka imza koyan devletler, büyük bir hedef olarak gündemlerine aldıkları savaşı bir gelecek için önemli bir adım atmış olduklarını şu şekilde ortaya koymuşlardır: “Kendilerine terettüp eden insanîyetin saadet ve refahını inkişaf ettirmek vazifesini derin bir surette hissederek, milletleri beyninde halen cari münasebatı dostane ve sulhperveranenin ilelebet idamesi için harbin milli siyasete âlet ittihaz olunmasından açık bir surette feragat edilmek zamanı hulul ettiğine kail olarak; münasebatı müteakibelerinde her türlü tahavvülâtın ancak tarzı muslihanede istihsal ile sulh ve intizam dairesinde kuvveden fiile isal ve badezin milli menafiinin inkişafını harbe müracaat ederek temine sai olacak olan vaziumizma herhangi bir devletin işbu muahede fevaidinden mahrum edilmesine kanaat getirerek; gösterdikleri misale imtisal eylediğini bilimum milletlerin işbu mesaii insanîyeye biliştirak muahedeyi hazıraya meriyülicra olur olmaz ittihat ederek kendi efradını feyzaver ahkâmından müstefit ve bu suretle cihanın medeni milletlerinin harbi kendi milli siyasetlerine âlet ittihaz etmekten müstereken feragat hususunda tevhit edecekleri ümidile, bir muahede aktetmeğe karar vermişler ve bu maksatla murahhaslarını (reisler, krallar ve imparatorlar) tayin etmişlerdir. [...]”. Bkz. “Devletlerarasında Harbin Milli Siyaset Aleti Olarak İstimalinden Feragati Mütazammın Muahedeye Türkiye Cumhuriyeti'nin İştiraki Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, S. 1111, 5 Şubat 1929, s. 6567-6570.

⁶⁰ Yakup Kadri, “Kellog Misakı”, Hakimiyyeti Milliye, 21 Kanunusani/Ocak 1929, s. 1.

⁶¹ Y. Kadri, “Kellog Misakı”, s. 1.

⁶² Y. Kadri, “Kellog Misakı”, s. 1.

ilişkilerin geliştirileceğini dile getirmiştir. M. Briand ise, yaşanan gelişmelerin Fransa-Türkiye arasında dostluğun pekiştirileceğini antlaşmadaki olumlu gelişmelerin sürdürüleceğini teyit etmiştir.⁶³

Paktın Sürdürülebilirliği

Birtakım gelişmeler ve büyük güçlerin sergilediği güven verici bulunmayan bazı tavırlar paktın sürdürülebilirliği noktasında ciddi kuşkulara yol açmıştır. Pakt hususunda, zamanın etkin ve yerinde kullanılması yönünde Milletler Cemiyetinin ortaya koyduğu performans son derece yetersizdi. Şöyle ki;

“[...] Cemiyeti Akvamın gayet mühim bir komitesi dün toplandı. Bu komite, 56 devletin imza eylediği Kellog Misakı ile buna yakın devletlerin iştirak eylediği Cemiyeti Akvam esas misakı arasında ahenk ve tetabuk temini için Cemiyeti Akvam misakında icrası lâzım gelen tadilatı müzakere ve tespit edecektir. Malûmdur ki Kellog Misakı harbin alelittlak gayri meşru ve kanun harici olduğuna hükmetmiştir. Hâlbuki Cemiyeti Akvam misakı telif ve hakem teşebbüsleri için dokuz aylık bir mühlet vermiştir. Ancak bu müddet geçtikten sonra harbe müsaade veriyor. İşte bu hafta zarfında toplanmakta olan komite de iki misak arasındaki tezadın izalesi ve iki vesikanın telifi müzakere edilecektir. Bu komitenin müzakeresi cihan devletlerinin askeri ve siyasi vaziyetlerine tesir edeceğinden ehemmiyetle takibe şayandır. [...]”⁶⁴

Diğer taraftan,

“Çinlilerin Şimalî Mançurya’da bulundurdıkları kuvvetler 260.000 kişiye baliğ oluyor. Bugünkü vaziyete nazaran faikiyeti askeriye Ruslardadır. Ruslar, Rusya’dan yeni kuvvetler de celbederek Mançurya’yı tehdit edebilirler. Bir Çinli menbada varit olan habere nazaran Ruslar Usuri nehri üzerindeki demiryolu köprüsünü berhava etmişlerdir. [...] Şanghay’dan gelen bir telgrafa nazaran Hariciye Nazırı M. Vang, Çinin Kellog misakını imzalamış olduğunu unutmadığını söylemiş, yalnız Soyvetlerin Mançuriye asker ithal etmeğe matuf her hareketlerinin Çin hükümet ve milleti tarafından bir harp sebebi telakki olunacağı ilâve eylemiştir.”⁶⁵

Görülen o ki, Moskova ile Pekin arasında, Mançurya üzerinde, dolayısıyla da Asya hâkimiyeti hususunda bir rekabet söz konusudur.

Benzer şekilde, söz konusu coğrafyada askeri girişimlerden geri durmayan bir Japonya gerçeği bulunmaktaydı. Japonya’nın Uzak Doğu’da varlığını kurulabilmesi için Çin birinci derecede önem arz etmekteydi. Ancak Japonlar, Çin’in ele geçirilmesinden önce Mançurya ve Moğolistan’ın kontrol altına alınması gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁶⁶

“İki gündür okuyoruz: Japon orduları Çin’e taarruz ettiler, Mançuri’nin merkezi olan meşhur Mukden şehrini harben işgal altına aldılar. Zavallı Çinliler, bu taarruzu hâlâ protesto etmekle meşguldürler! Çin, Cemiyeti Akvam azasındandır. Japonlar da öyle... Cemiyeti Akvam’ın bütün faidesi, bir milletin başka bir devlet tarafından haksız taarruza uğramasına engel olmaktır. Bu yetişmiyormuş gibi, bütün devletler

⁶³ Cumhuriyet, 27 Haziran 1929, s. 3.

⁶⁴ Muharrem Feyzi, “Kellog ve Cemiyeti Akvam misaklarının telifi teşebbüsü”, Cumhuriyet, 25 Şubat 1930, s. 2.

⁶⁵ “Harp Tehlikesi Çoğaldı”, Akşam, 22 Temmuz 1929, s. 1-2.

⁶⁶ Erdem Karaca, “T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)”, Sosyal Bilimler Tarih ve Sanat, ed. Osman Köse, Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2018, s. 206.

harbi kanun harici addeden bir Kellog misakı imza etmişlerdi... Cemiyeti Akvam, Kellog misakı... Bütün bunlar nerede kaldı? Taarruza uğruyan Çin'in imdadına niçin koşmuyorlar? İşin garibi, Japon askerleri Çin'e girerken Cemiyeti Akvam meclisinin Cenevre'de içtima hâlinde olmasındır.”⁶⁷

Mançurya harekâtı karşısında büyük devletlerin izledikleri stratejiye bakanlar gizli bir Fransız-Japon anlaşmasının mevcut olduğunu ve bunun İngiltere tarafından da tasvip edilmekte bulunduğunu tahmin etmişlerdir. Bu gizli Japon-Fransız anlaşması Japonya'nın Mançurya'ya yerleşmesini kabul etmekteydi. Bu yüzden Amerika, Japon harekâtına karşı bir ihtiraz vaziyeti almak mecburiyetinde kalmıştır. Sovyet basını, gelişmeler karşısında Moskova'nın aldığı vaziyetin, harbe girmek iktidarsızlığından değil, harbin umumileşmemesi arzusunun ileri geldiğini yazmıştır.⁶⁸

Mançurya'ya müdahale eden Japonya, olayın başlangıcından itibaren esasen manen ve siyaseten yalnız kalmıştır. Bu nedenle, Milletler Cemiyeti'nden ayrılma isteği ya da ayrılışı bu yalnızlığı daha fazla artırmayacaktı. Ayrıca, Japonya'nın İtalya, Sovyetler ve diğer devletlerle ilişkileri de bu çekilmeden müteessir olmayacaktı. Geriye kalan manevi yalnızlık zararlı görünse de, bu durum mahdut bir zamana münhasır kalacaktı. Milletler Cemiyeti iktisadi abluka/yaptırım hakkında bir karar verse dahi, bu kararı yerine getirecek devletler küçük milletler değil; İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya idi. Mali bakımdan sıkıntılı durumda bulunan bu devletlerin Japonya ile bir harp tehlikesini göze alarak hareket edecekleri tahayyül edilemezdi.⁶⁹

Batılı güçlerin Mançurya işinde olduğu gibi, deniz gücünün sınırlandırılmasına yönelik olarak da bir uyumsuzluk içerisinde buldukları görülmekteydi. Türkiye'nin Washington Büyük Elçiliği'nden alınan bir tahriratta (resmi yazı) yer alan;

“Refi Teslihat Konferansının içtima arifesinde İngiltere ile Amerika arasında Konferans'ta tahtelbahirler hakkında müşterek bir noktai nazar müdafaası için ittihadı efkâr hasıl olduğunun, bu sınıf vesaiti harbiyenin ilgasına şiddetle muarız olan bir Devlete mensup oldukça mevsum bir menbada istihbar edildiği bildirilmekte ve tahtelbahirlerin vesaiti harbiye meyanında ipkası halinde, İngiltere'nin hiçbir Devletin yetişemeyeceği adette tahtelbahir inşası için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceği hakkında bir şayia deveran ettiği ilave edilmektedir. Tahriratta mevzuubahs tahtelbahirlerin ilgasına şiddetle muarız Devletle Fransa'nın kastedildiğinin anlaşılmakta olduğu [...]”⁷⁰

⁶⁷ “Nerdeler?”, *Akşam*, 22 Eylül 1931, s. 1.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1932, s. 3.

⁶⁹ Karaca, “T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)”, s. 215.

⁷⁰ BCA, 030.10.62.418.3, 18.02.1932, s. 1.; ABD-İngiltere arasında, 1929 yılında deniz silahlarının sınırlandırılması mevzusunda kayıtlara geçen bilgi şöyleydi: “İngiltere ile Amerika arasında ‘meseleyi görüşte’ uzlaşma hâsıl olmuştur. 10.000 tondan ağır kruvazörler miktarında her iki taraf, ağırlığı ihtimal müsavat esasını kabul etmiştir ki, bu da Amerika noktai nazarının temamlile kabulü demektir. (Poussieresnavales) denilen küçük gemiler hakkında İngiltere cüz'i bir fazlalık muhafaza ediyorsa da harbi kıymet itibariyle ehemmiyeti haiz olmayan bu gemiler üzerinde de uzlaşmak kabildir. Kanada ve Avustralya'nın İngiltere'den ayrılması ihtimali tehlikesiyle mütenasip olarak büyüyen Amerika bahri rekabeti karşısında hâsıl olan bu uzlaşma, İngilizlerin denizlerdeki tefevvukuna hatime çekmek mahiyetindedir. İngiltere Başvekili Mak Donald'ın Amerika seyahati bu itibarla büyük bir hadisenin baş gösterdiğini ihsas etmektedir. Diğer cihetten İngiltere,

bilgisi bu durumu ortaya koymaktaydı.

Zamanını öngörmek mümkün olmasa da, büyük bir riskin tam merkezinde; şayet önü alınmazsa ‘Pasifik’ bölgesi yer almaktaydı. Burada bir savaşın ortaya çıkmasına muhakkak nazarla bakmak pek yanlış sayılmazdı. Dolayısıyla, Çin-Japon ihtilâfı buna başlangıç teşkil edecek bir konumda bulunmaktaydı.⁷¹

Milletler Cemiyeti’nin, Mussolini’nin 1935-1936 yıllarındaki saldırganlığını durduramaması, İspanya iç savaşında ve Japonya’nın 1937’de Çine yaptığı açık saldırıda silik bir rol üstlenmesi, “statükocu” devletleri “revizyonist” güçler karşısında mevcut düzeni sürdürmekte daha kararlı adımlar atma noktasına getirmiştir. Ancak statükocular silaha sarılmayı pratik bir çıkış yolu olarak görmezken, faşist ülkeler (Almanya, İtalya, Japonya) birbirlerine daha çok yaklaşırken, muhtemel rakipleri (ABD, İngiltere, Fransa) daha da kendi içlerine dönmekte ve birbirinden kopmaktaydı.⁷²

ABD Dışişleri Bakanı Hull’un, Briand-Kellogg Paketi’nin onuncu yıldönümünden istifade ederek (1938), paketi imza atan devletlere, savaşı kanun harici addetmek hususunda yaptıkları resmi ve aleni yemini hatırlatması ve bu meyanda Almanya’yı, İtalya’yı ve Japonya’yı zikrederek, “Hükûmetler ve milletlerin taahhüd ve mes’uliyetleriyle alâkadar olmamağa hakları yoktur. Çünkü gerek her şahsın, gerekse her milletin hayatında kıymetli olan her şeyin himayesi on sene evvel resmen yapılan yeminlerin tutulup tutulmamasına bağlıdır.”⁷³ demiş olması, dünya barışı ve silahsızlanmaya dair işlerin hiç de iyi gitmediğini göstermekteydi.

Sonuç

Bir dış politika aracı olarak, 20. yüzyıl başlarına kadar devletlerin başvurduğu güç kullanma olgusu, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sistemi tehdit eder hale gelmiştir. Dolayısıyla, askeri kuvvete başvurma olgusunun zayıflatılması gerekiyordu. Bunun yolu da, devletler arası teşkilatlanmalara gidilerek, genel bir iradenin varlığına dayanmayı zorunlu kılmaktan geçiyordu.

Birinci Dünya Savaşı’nın sebebiyet verdiği büyük kayıplar ve yıkımlar, toplumların barış çabalarını hızlandırmış, bilhassa siyasi, diplomatik ve askeri bakımlardan barış ve güvenliği muhafaza etme eğilimlerinin güç ve etki kazanmasına ortam hazırlamıştır. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) da 1920 yılında bu amaçla kurulmuştur. Kayıtlara geçen MC Misakı’nın 10. Maddesine göre, “bir üye devlet diğer bir üye devletin ülke bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına saygı göstermek ve hukuken onu garanti etmek zorundadır. Böylece o dönemde pratikte fetih yoluyla

bu itilafa vasıl olabilmek için etrafını sarmakla iktifa eylediği Avrupa dâhilindeki sıkı münasebetten el çeker gibi görünüyor.” Bkz. BCA, 030.10.228.532.3, 14.10.1929, s. 1.

⁷¹ Karaca, “T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)”, s. 217.

⁷² Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, 9. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002, s. 405.; Birinci Dünya Savaşı’nın galipleri olan -demokrasi/liberalizm savunucusu- büyük devletler, iki savaş arası dönemde (1919-1939) Avrupa ülkelerinde, adeta sağın güçlenmesiyle otoriter yönetimlerin işbaşına gelmesine seyirci kalmışlardır. Bkz. Ertan, Özgün, “I. Dünya Savaşı’nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, s. 553.

⁷³ *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1938, s. 3.

ülke kazanımının artık hukukten kabul edilmemesi sağlanmıştır.” Sisteminin eksiklerini gidermek üzere, ayrıca 1924’de Cenevre Protokolü, 1925’te Locarno Andlaşması ve Ren Misakı gibi düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, söz konusu girişimler ya onaylanmadıklarından ya da sadece bir bölgenin güvenliğine yönelik olduğundan, evrensel düzeyde kuvvet kullanmanın sınırlanmasında etkili olamamıştır.

Fransa Dışışleri Bakanı Aristede Briand’ın 1927 yılında ABD’ye teklif ettiği pakt girişimi dolayısıyla yeni bir boyut kazanan savaşı önleme çalışmaları, ABD Dışışleri Bakanı Frank Billings Kellogg’un tüm devletlere katılım çağrısı yapmasıyla gündemin temel konularından biri haline gelmiş ve buna bağlı olarak da tüm merkezlerde diplomatik kanallar yoğun bir biçimde işlemeye başlamıştır. Fransa’nın Almanya’dan taraf yaşadığı kaygıların izale edilmesi amacıyla başlatılmış bir teşebbüsün ABD tarafından geniş kapsamlı bir pakt seviyesine çıkarılması hiç şüphesiz son derece önemliydi. Bilhassa, ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Sovyetler Birliği, Almanya ve Japonya’nın atmış olduğu imzaların karşılığının verilmesi halinde savaşın bir araç olarak kullanılmasının önüne geçilebilirdi.

Bu noktada, Türkiye’nin barışa ve iyi ilişkilere verdiği desteğin büyük bir ciddiyet ve kesinlik arz ettiği muhakkaktı. Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras) Bey’in, Briand-Kellogg Paktı’na Türkiye’nin katılımıyla ilgili olarak TBMM’de yapılan görüşmelerde söz alarak; Cumhuriyet Hükümetinin takip etmekte olduğu sulh siyasetine tamamıyla uygun düşen ve Kellogg Misakı adıyla bilinen ve savaşın milli siyaset aracı olarak kullanılmaması taahhüdünü içeren Paris Misakı’nın heyeti celilece acil bir şekilde müzakeresini rica etmesi Türkiye yönetiminin hareket tarzını ortaya koymaktaydı.

Savaşı yasaklamak için atılan adımlar çok ve çeşitli olsa da, bunu başarmanın pratik gerçekler çerçevesinde mümkün olmadığı görülmüştür. Esasında Milletler Cemiyeti üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmekte son derece yetersiz kalmıştır. Adaya sıkışan ve Uzak Doğu’da varlığını geliştirmek isteyen Japonya’nın ne yapacağı şüpheliydi. Onlar açısından Çin birinci derecede önemi haiz bir coğrafyaydı. Dilediklerini yapma hakkından vazgeçmeyen Japonlar, Çin’in ele geçirilmesinden önce Mançurya ve Moğolistan’ı kontrol altına almanın planlarını yapmışlar ve çok geçmeden de Mançurya’ya saldırmışlardır. Japonya karşısında silik bir görüntü çizen Milletler Cemiyeti’nin, ayrıca Mussolini’nin saldırganlığını (1935-1936) durduramaması, İspanya iç savaşında ve Japonya’nın 1937’de Çin’de gerçekleştirdiği açık saldırıda etkisiz kalması, “statükocu” devletler (ABD, Fransa, İngiltere) ile “revizyonist” güçleri (Almanya, İtalya, Japonya) bir yeni savaşa sürüklemekten alı koyamamakta ve Briand-Kellogg Paktı’nı işlevsiz hale getirmekten başka bir şeye yaramamaktaydı.

Kaynakça**Resmi Yayınlar**

- BCA, 030.10.244.648.23, Aralık 1928.
BCA, 030.10.267.801.8, 13 Teşrinievvel 1929.
BCA, 030.10.228.532.3, 14 Teşrinievvel/Ekim 1929.
BCA, 030.10.228.532.9, 02 Şubat 1932.
BCA, 030.10.62.418.3, 18 Şubat 1932.
TBMM Tutanak Dergisi (TD)
Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar (Gazeteler)

- Akşam*
Cumhuriyet
Hakimiyeti Milliye
(Allgemeiner) Tiroler Anzeiger
Der österreichische Volkswirt
Die Unzufriedene
Pilsner Tagblatt
Prager Tagblatt
Ybbstal Zeitung

Telif-Tetkik Eserler

- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yay., İstanbul, 2018.
AYDOĞAN, Metin, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, C. I, 4. Basım, Kum Saati Yay., İstanbul, 2002.
DİLEK, Mehmet Sait, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 10, S. 37, (Bahar 2013), s. 145-169.
DÖNMEZ, Suat, “Kuvvet Kullanma Kapsamında Ön Alıcı ve Önleyici Saldırı Kavramları”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 3, Tekirdağ, 2017, s. 8-15.
EDİ, Ahmet – POLAT, Suat, “Atatürk Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri”, *VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri (11-15 Nisan 2017)*, Edi. Osman Kunduracı, Ahmet Aykaç, Bakü, 2017, s. 57-70.
ERTAN, Ali Erhan – ÖZGÜN, Tefik Orçun, “I. Dünya Savaşı’nın Ardından Yenidünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 3, Ankara, 2016, s. 551-572.
HALİFEOĞLU, Meral, *1914-1945 Yılları Arası Türk-Amerikan İlişkileri*, Fırat Üni. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2012.
KARABULUT, Nilüfer, *İki Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939)*, İstanbul Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

- KARACA, Erdem, "T.C. Hariciye Nezareti Siyasi İstihbarat Servisi Raporlarında Mançurya Meselesi (1932-1933)", *Sosyal Bilimler Tarih ve Sanat*, Ed. Osman Köse, Akademisyen Yay., Ankara, 2018, s. 205-218.
- KARATAŞ, Salih, *Uluslararası Hukukta Silahsızlanma ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW)*, Selçuk Üni. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2014.
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, 9. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002.
- Muharrem Feyzi, "Kellog ve Cemiyeti Akvam misaklarının telifi teşebbüsü", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1930, s. 2.
- ORALLI, Levent Ersin, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", *TESAM Akademi Dergisi*, S. 1, Bursa, 2014, s. 102-127.
- ÖNCÜ, Ali Servet – EKİNCİ, Oğuzhan, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman-Rus Paktı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 18, S. 2 (182), Ankara, Ağustos 2014, s. 241-263.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitapevi Yay., Ankara, 2014.
- ŞAHİN, İsmail – MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "Locarno ve Musul Kıskaçında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, İstanbul, 2016, s. 641-676.
- ŞİMŞİR, Bilal Niyazi, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI., S. 67., Ankara, 2005, s. 862-865.
- TAŞKIN, Hüseyin, *Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları (1930-1932)*, Ankara Üni. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- TOSUN, Fatih, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul, 2009, s. 89-118.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995.
- ÜÇÖK, Coşkun, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978.
- Yakup Kadri, "Kellog Misakı", *Hakimiyeti Milliye*, 21 Kanunusani/Ocak 1929, s. 1.

